

ПРОТІКАННЯ ПРОЦЕСІВ ДУХОВНОГО ТА ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ В ОНТОГЕНЕЗІ ОСОБИСТОСТІ

FLOW OF PROCESSES OF SPIRITUAL AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN ONTOGENESIS OF PERSONALITY

Стаття присвячена теоретичному дослідженню співставлення процесів духовного та професійного розвитку особистості, як необхідних складників для гармонійного розвитку. У статті розглядається взаємозв'язок між духовним і професійним розвитком особистості, що є ключовим чинником гармонійного становлення людини. Професійний розвиток, будучи невід'ємною частиною життєвого шляху, проходить через кілька стадій, починаючи з набуття життєвого досвіду, вибору професії і закінчуючи досягненням професійного піку. Духовний розвиток, водночас, охоплює внутрішнє зростання, моральне самовдосконалення та усвідомлення власної відповідальності перед суспільством і собою. У процесі моральної самодіяльності особистість усвідомлено керується моральними принципами та цінностями, що впливають на її професійну діяльність.

Робота підкреслює, що саме через взаємодію цих двох аспектів – духовного і професійного – особистість здатна повноцінно реалізувати свій потенціал. Професійна діяльність без духовного зростання може призвести до фрагментарного розвитку людини, тоді як духовний розвиток без професійної реалізації обмежує можливості для самовираження.

Особлива увага приділяється аналізу етапів професійного становлення особистості, таких як рання зрілість, середня та пізня зрілість. Кожен з етапів супроводжується важливими процесами моральної та професійної самоідентифікації, пошуком відповідей на фундаментальні питання про сенс життя, переоцінкою цінностей і прагненням до самовдосконалення. У статті також зазначається, що на певних етапах професійної кар'єри особистість досягає піків своєї духовності, що стає результатом високого рівня творчості або моральних вчинків. Таким чином, стаття пропонує підхід до розуміння гармонійного розвитку особистості через співставлення її духовного та професійного аспектів, що сприяє всебічному зростанню та самореалізації.

Ключові слова: особистість, духовний розвиток, професійний розвиток,

«Я-концепція», етапи розвитку, компоненти розвитку особистості.

The thesis is devoted to the theoretical study of the comparison of the processes of spiritual and professional development of the individual, as necessary components for harmonious development. The article examines the relationship between the spiritual and professional development of the individual, which is a key factor in the harmonious formation of a person. Professional development, being an integral part of the life path, passes through several stages, starting with the acquisition of life experience, choosing a profession and ending with the achievement of a professional peak. Spiritual development, at the same time, encompasses inner growth, moral self-improvement and awareness of one's own responsibility to society and oneself. In the process of moral self-activity, a person is consciously guided by moral principles and values that influence his professional activity.

The work emphasizes that it is through the interaction of these two aspects – spiritual and professional – that a person is able to fully realize his potential. Professional activity without spiritual growth can lead to fragmented human development, while spiritual development without professional realization limits opportunities for self-expression.

Special attention is paid to the analysis of the stages of the professional formation of an individual, such as early maturity, middle and late maturity. Each of the stages is accompanied by important processes of moral and professional self-identification, the search for answers to fundamental questions about the meaning of life, a reassessment of values and the desire for self-improvement. The article also notes that at certain stages of a professional career, a person reaches the peaks of his spirituality, which is the result of a high level of creativity or moral actions. Thus, the article offers an approach to understanding the harmonious development of the personality through the comparison of its spiritual and professional aspects, which contributes to comprehensive growth and self-realization.

Key words: personality, spiritual development, professional development, «I-concept», stages of development, components of personality development.

УДК 159.932.32

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.66.24>

Данілова О.С.

к.психол.н.,
доцент кафедри клінічної та практичної психології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Шевчук К.О.

магістрант 2-го курсу за спеціальністю 053 – Психологія факультет психології та соціальної роботи
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Разінков В.О.

магістрант 2-го курсу за спеціальністю 053 – Психологія факультет психології та соціальної роботи
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Актуальність проблеми полягає в тому що науковці різних галузей таких як психологія, соціологія, філософія та інші, активно вивчають закономірності розвитку та становлення духовності особистості, а також процеси духовного та професійного розвитку. В більшості випадків духовний та професійний розвиток розглядаються як два окремих взаємо непов'язаних компоненти, в той самий час як в останні роки можна спостерігати стрімку тенденцію до збільшення досліджень та наукових праць, які пов'язані саме з вивчення духовного компоненту,

як одного з важливих факторів формування та розвитку професійної сфери особистості.

Об'єкт дослідження – духовний та професійний розвиток особистості в віковій періодизації.

Предмет дослідження – протікання процесів духовного та професійного розвитку в онтогенезі особистості.

Мета дослідження: полягає у тому аби встановити, на які саме складники духовного потенціалу особистості впливають вікові зміни та становлення професійної сфери.

Методи дослідження: метод герменевтики, метод інтроспекції, контент-аналіз, синтез, узагальнення, статистична обробка, статистичні непараметричні критерії.

Методики дослідження: методика «Духовний потенціал особистості» Е. О. Помиткіна.

В психологічній науці дослідженням духовного розвитку займалися Бех І.Д., Боришевський М. Й., Данілова О.С., Зязюн І. А., Москалець В.П., Олексюк О.М., Помиткін Е.О., Рибалка В. В., Савчин М.В., Хомутиннікова Н.Н., Шевченко О.В., Юзвак Ж. М. та ін.

В українському суспільстві, яке наразі перебуває у стадії стрімких соціальних змін, також помічається необхідність у переформатуванні системи професійної підготовки, і замість звичних та усталених суто професійних вимог, які відображають його обізнаність та нормативну компетентність в тій чи іншій сфері, виникає необхідність у фахівцях, які відчувають себе особистостями з достатньо розвинутою духовною сферою, яка дозволяє швидко адаптуватися до чисельних труднощів, які виникають в професійній діяльності в умовах криз, конфліктів та інших суспільних та особистісних викликів.

В даній статі процес формування духовного та професійного складових особистостей буде розглядатися з точки зору «Я-концепції». Проблематика «Я-концепції» є досить добре пропрацьовано в сучасному науковому світі, і в залежності від точок погляду на дану концепцію, її можна розглядати як метаконцепцію, яка пов'язує між собою різні підходи та принципи до формування цілісної системи знань про формування різних сфер особистості, однак разом з тим при використанні диференційованого підходу до розгляду даної концепції, можливо виокремити та проаналізувати окремі компоненти та структури даної концепції.

В загальному випадку в підходах як вітчизняних так і закордонних науковців при розгляді «Я-концепції» можна виокремити такі основні положення:

- «Я- концепція» є системою уявлення особистості про себе, яка включає можливість розгляду багатьох Я;

- Має широкий спектр та різноманіття аспектів, і розвивається в процесі самоактуалізації особистості за рахунок розвитку позитивного ставлення до себе

- «Я-концепція» може сприйматися як структура особистості, або як самосвідомість [1, с. 47].

Використовуючи інтегральний підхід до розгляду «Я-концепції» можна стверджувати, що дана концепція є поєднанням когнітивної, вольової, емоційної, поведінкової, знань та уявлень особистості про себе, особистісними смисловими уявленнями, набором різних оцінок та самооцінки особистості, уявленням про

свої можливості та обмеження, набором цінностей та інші риси та фактори, які формують сукупне психічне утворення, яке в свою чергу формує стратегію життя особистості.

В прогностичній моделі «Я-концепції» можна розглядати такі різновиди «Я», як: «Я-духовне», «Я-тілесне», «Я-емоційне», «Я-соціальне», «Я-сімейне», «Я-професійне» та «Я-духовне». Саме для нас найбільший інтерес складають процеси формування складових «Я», як «Я-духовне» та «Я-професійне».

Будь-яка особистість, яка має свідомість, як людський компонент регулятивного механізму, вже володіє такою складовою як «Я-духовне». Основу «Я-духовне» складають сакральні змісти, які в основному націлені на проблеми людського існування. В той самий час як сенс життя в «Я-духовне» лежить за межами самого факту людського існування. Тому саме тут і відбувається формування потягу до життя, як свідомої реалізації своєрідного сенсу життя, яка і призводить до створення індивідуального образу життя та моделі уявлень про світ.

У сучасній вітчизняній психології існують різні підходи до розуміння духовного розвитку.

Боришевський М.В. разом з іншими дослідниками у своїй монографії розглядають розвиток духовності як процес, що зумовлюється соціальними впливами на особистість, яка, завдяки притаманній їй самоактивності, здатна трансформувати ці впливи, поступово виробляючи власне концептуальне розуміння й ставлення до сутності життя, життєвих цілей і на цій основі визначати свій власний життєвий шлях, реалізуючи найважливіші духовні цінності. Духовність являє багатовимірну систему, складовими якої є утворення у структурі свідомості та самосвідомості особистості, в яких у формі ціннісних орієнтацій віддзеркалюються її найбільш актуальні морально релевантні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей, до себе самої, що стали суб'єктивно значущими регуляторами її активності [2, с. 52].

М.В. Савчин зазначає: «Духовний потенціал людини – це сукупність її духовних, душевних (психічних) і фізичних сил та властивостей, що визначають її стосунки з Богом, людьми і світом та її життя» [3, с. 235].

На думку вченого, розвиток особистісного Я тісно пов'язаний із формуванням її самосвідомості. Він підкреслює, що розвиток «Я» має дві основні сторони: формування сутнісного «Я», яке виступає центром відповідальності за рефлексію та вольове управління, а також самовизначення, яке включає встановлення меж між власним «Я» (ролі, переконання, значущі цінності та бажання) та «не-Я», а також визначення ставлення «Я» до «не-Я».

Е.О. Помиткін вважає, що духовний розвиток зосереджений на найбільш вершинних

феноменах людської сутності, на ідеалах, ціннісних орієнтаціях, життєвих смислах і позиціях людини. І зважаючи на це, особливий інтерес викликають психологічні механізми, завдяки яким особистість заглиблюється у свій духовний світ, усвідомлює власні цінності та смисли. У цьому сенсі привертає увагу психологічний механізм рефлексії [4, с. 124].

Бех І.Д. підкреслює, що в житті людини важливе місце належить її Я-духовному, яке безпосередньо пов'язане зі змістом її життєвих цілей і сенсом існування. Духовність, за його визначенням, є сукупністю високосмислових цінностей, таких як любов до людей, милосердя, безумовне піклування, відповідальність тощо [5, с. 205].

Узагальнення, зроблені науковцями, дозволяють розуміти духовність особистості як наявність певних якостей, пов'язаних із втіленням відповідних ідеалів (інтелектуальних, моральних, емоційних, мотиваційних). Серед них:

- націленість на пошук істини у різноманітних життєвих аспектах;
- індивідуальна виразність через систему мотивів, які відображають потребу пізнання та діяння «для інших»;
- зацікавленість у пізнанні, засвоєнні та створенні духовних цінностей;
- творчі здібності до самореалізації та самовдосконалення, що допомагають стверджувати істину та загальнолюдські цінності;
- проникливий розум, гармонійні почуття і вольова сила;
- орієнтація на гуманістичні ідеали, моральну стійкість та прагнення втілювати в життя віру, надію, любов;
- моральні установки, громадянська позиція, професіоналізм і почуття відповідальності за події навколо.

Духовний розвиток особистості здійснюється в трьох основних сферах: розумовій (від інформації до усвідомлення її сутності), моральній (засвоєння етичних принципів) та естетичній (сприйняття краси і творення прекрасного). Мораль відіграє ключову роль у цьому процесі, слугуючи орієнтиром для саморозвитку. Вона встановлює основні принципи поведінки, що допомагають будувати стосунки і досягати моральної зрілості.

Досягнення морального розвитку можливе завдяки сформованим індивідуальним програмам регуляції, що визначають ставлення до подій. Важливими аспектами духовного розвитку є мотиви, що стимулюють внутрішню готовність до моральної регуляції, а також емоційна, когнітивна і вольова готовність узгоджувати поведінку з моральними нормами.

Цінності, виникаючи внаслідок розуміння певного явища, не лише визначають його смисл, а й здатні «духовно творити або відро-

джувати» людину. Тому засвоєні особистістю цінності, особливо духовні, відіграють ключову роль у її духовному розвитку.

Процес засвоєння цінностей є суб'єктивним і керується ціннісною свідомістю, що супроводжується формуванням ціннісних орієнтацій – критеріїв того, що є добродієм, справедливим і прекрасним. У цьому процесі індивідуальна свідомість інтегрує мотиви, що утворюють смисл у вигляді цінностей. Осягнення смислу тісно пов'язане з раціональним поясненням власної життєдіяльності та емоційним переживанням цього процесу. Завдяки осмисленню духовних цінностей (істина, добро, краса, любов, совість, свобода) людина формує свою позицію щодо якості життєдіяльності, що веде до її удосконалення або деградації.

Це підносить людину до творця нових індивідуальних і суспільно-корисних цінностей та зразків поведінки. Водночас, це означає прийняття ролі спадкоємця культурної спадщини. Творчість, як частина духовної культури, дозволяє формувати прогресивні ідеї, освоювати нові норми та методи діяльності. Найвищий рівень творчості досягається через пізнання реальності й самопізнання, постійне самовдосконалення та розвиток самостійності.

Інтелектуальний розвиток також має значення для особистісного зростання, оскільки він пов'язаний із розширенням знань і здібностей до інтелектуальної діяльності. Інтелект, як поєднання когнітивних якостей, відіграє важливу роль у адаптації до зовнішніх умов, плануванні майбутнього та саморозвитку. Він також сприяє інтеграції соціального й особистісного досвіду та гармонії з навколишнім середовищем, формуючи компетентність.

Духовний розвиток особистості не може бути відокремлений від реальної поведінки, яка виявляється через переконання, почуття та звички. Вихованість, як ознака духовного розвитку, проявляється через морально насичені дії, які відповідають суспільним нормам. Вона відображає систему особистісних рис, заснованих на моральних якостях, які формують «моральне обличчя» людини.

Вихованість формально виявляється в етикеті, що відображає культурні норми вираження моральної сутності людини через ритуальні морально-естетичні форми поведінки.

Таким чином в структурі «Я-духовне» можна виділити: моральні, етичні та індивідуальні цінності особистості, які перетворюються у систему вимог, норм та поведінки. Окрім зазначених рис визначення «Я-духовне», для ширшого розуміння даного феномену, в його зміст слід також включати і такі компоненти як: когнітивний, емоційно-вольовий, ціннісно-орієнтаційний та поведінковий.

Когнітивний компонент «Я-духовне» являє собою духовну свідомість, емоційно-вольовий

проявляється в духовних емоціях особистості та духовній волі. Ціннісно-орієнтаційний формується на основі духовних цінностей та смислів, а поведінковий включає в себе духовно-моральну спрямованість поведінки особистості. Що стосується окремих компонентів «Я-духовне», то деякі з них не достатньо детально вивчені, і потребують подальшого теоретичного вивчення та обґрунтування.

Що стосується «Я-професійне», то для його визначення існують конкретні напрацювання, щодо теоретичної обґрунтованості, і в часному випадку «Я-професійне» можна розглядати як складову частину загальної «Я-концепції», яка формується під впливом професійного середовища, і активної взаємодії особистості в процесі професійної діяльності. Рівень сформованості «Я-професійне» обумовлює процес розвитку професійних здібностей особистості, входження його в професійну спільноту, темп та рівень оволодіння професією та професійною діяльністю, та швидкість досягнення професіоналізму [6, с. 13].

За смисловою структурою «Я-професійне» дуже схоже на цілісне визначення «Я-концепції» однак їх ключові відмінності полягають у суб'єктах носіях, якщо «Я-концепція» відноситься до особистості в цілому, то «Я-професійне» розглядає особистість як суб'єкта професійної діяльності. Виходячи з загальних принципів «Я-концепції» в «Я-професійне» можна виділити когнітивний компонент, який є вивчений найбільш широко на даний момент, і який відображає уявлення індивіда про самого себе як про професіонала в своїй справі, також когнітивний компонент формує систему професійних базових знань, які особистість використовує в процесі своєї трудової діяльності.

Емоційно-оціночний компонент в структурі «Я-професійне» відповідає за утворення професійної самооцінки, яка є відношенням людини, як професіонала до результатів співставлення свого реального положення до еталонного в професійній діяльності. Дане співставлення формується в результаті особистісного само оцінювання в рамках професійної діяльності з іншими особами даної професії [7, с. 44].

Також в структурі «Я-професійне» присутній і поведінковий компонент, який включає в себе професійну поведінку в цілому, яка в свою чергу визначає професійну направленість особистості. Під професійною поведінкою в даному випадку необхідно розуміти таку поведінку людини-професіонала в своєму професійному середовищі, яке визначає наслідування певних норм та правил, а також професійної етики, що характерні саме для конкретної професійної діяльності, яку провадить індивід.

Якісна характеристика «Я-професійне» виражається професіоналізмом особистості,

саме тому можна розглядати етапи професійного розвитку в якості етапів процесу досягнення професіоналізму. Класифікація становлення професіоналізму досить ретельно визначені багатьма науковцями, однак дану періодизацію становлення професіонала важливо також доповнити і процесами духовного становлення особистості, які протікають паралельно. Початок формування основи для розвитку як професійних так і духовних чинників особистості можна почати виділяти ще від самого народження [8, с. 53].

Першим етапом є «Епоха раннього дитинства», яка триває від народження людини до віку 3-ох років. У цей період дитина оволодіває основними функціями сприйняття, мовлення, руху, а також засвоює найпростіші правила поведінки та моральні оцінки, які закладають фундамент для подальшого розвитку та залучення до трудової діяльності. Цей етап можна розглядати як попередній розвиток. На цьому етапі у дитини ще не сформована моральна свідомість і не проявляється її вплив на поведінку – дитина діє відповідно до власних бажань, а не через усвідомлення обов'язку. Поступово в її довільних діях формується воля, яка в майбутньому стане основою для вільних, усвідомлених вчинків. Цей етап характеризується розвитком здатності адекватно реагувати на зовнішні стимули – спочатку через сенсорне сприйняття, а згодом через узагальнено-вербальні реакції. Тому цей період називають етапом пристосувально-реактивної поведінки. За допомогою правильно організованої поведінкової практики дитина готується до наступного, більш значущого етапу свого духовного розвитку [9, с. 90].

Другим етапом є «Стадія гри», яка триває від 3-ьох до 6-ти – 8-ми років. На цьому етапі людина усвідомлює основні смисли людської діяльності, а також знайомиться з конкретними професіями в ігровій формі. Що стосується морального становлення то в даний період в діях закладається моральний розвиток, коли на фоні їх довільних дій викликаних виключно власними бажаннями починають формуватися перші дії та вчинки викликані позитивно спрямованою поведінкою. Найбільш важливий фактор формування духовності дитини на даному етапі є бажання оволодіти сферою смислів, тобто розуміння смислів і ролей предметів зовнішнього світу саме в процесі ігрової діяльності.

Етап «Оволодіння навчальною діяльністю», який триває від 6–8 до 11–12 років, формує та активно розвиває у дитини функції самоконтролю, самоаналізу, здібності до планування власної діяльності та інше. Значну роль відіграє власне планування дитини свого часу на виконання своїх безпосередніх обов'язків у вигляді виконання домашньої роботи

над бажаннями відпочити або пограти після школи. В контексті морального становлення на даному етапі є характерним формування принципу, «треба» вище за «хочу», яке спирається на елементарну обізнаність сенсу моральних вимог. Недостатня обізнаність власних моральних дій у дитини на даній стадії проявляється у направленості не на власні переконання, а на моральні переконання інших особистостей, що оточують дитину.

Етап «Оптації», що триває від 11–12 років до 14–18 років, стає на меті підготовку особистості до життя, трудової діяльності, осмисленого та відповідального планування власних дій, а також вибору подальшого професійного шляху. На завершальному етапі у свідомості суб'єкта діяльності формується нове психічне утворення, яке включає реалістичне уявлення про професійну спільноту, до якої він належить. Це уявлення є важливою складовою його самосвідомості.

Щодо становлення моральності, ця стадія є періодом моральної самодіяльності, тобто добровільного та усвідомленого підпорядкування власної поведінки моральним принципам. Основна відмінність підліткового періоду від молодшого шкільного полягає у тому, що в цей час починають формуватися індивідуальні моральні погляди та переконання. У підлітковому віці розвивається абстрактне мислення, і підліток починає усвідомлювати зв'язок між вчинками та якостями особистості, що породжує у нього потребу в самовдосконаленні.

Учні середніх класів починають усвідомлювати зростання своїх фізичних і розумових сил, що спонукає їх до прагнення стати самостійними та дорослими. В результаті зростання моральної свідомості підлітки переходять від некритичного сприйняття поведінкових норм, що було характерним для молодшого віку, до критичного аналізу, і прийняті ними моральні вимоги стають частиною їх переконань. Хоча моральні переконання підлітка можуть бути схожі на дорослі, вони мають певні відмінності. Найбільш суттєвою є фрагментарність його моральної переконаності, що зумовлює вибірковість у моральній самодіяльності.

Етап адепту (18–23 роки), в цей час відбувається професійна підготовка особистості, яку більшість випускників шкіл проходять в період свого навчання у вищих навчальних закладах. Ця стадія характеризується розвитком моральної самодіяльності, де людина починає активно і свідомо виконувати моральні вимоги без зовнішнього примусу. Під час цього етапу формується здатність не лише підкорятися зовнішнім вимогам, але й самостійно ставити моральні цілі та досягати їх.

Етап адаптанту настає після завершення професійного навчання, коли людина входить

у професію. Він може тривати кілька місяців або навіть 2–3 роки. На цьому етапі працівник адаптується до професійних реалій та умов праці.

Стадія інтерналу – людина стає повноцінним колегою в професії, здатною стабільно виконувати свої професійні обов'язки на належному рівні. Це період, коли працівник уже набув достатніх навичок та досвіду для самостійної роботи.

Стадія майстра – на цьому етапі працівник досягає високого рівня професійної майстерності, має здатність вирішувати як прості, так і складні професійні завдання. Він може поєднувати спеціальні професійні якості з універсалізмом та широким знанням своєї галузі. У цього працівника формується індивідуальний стиль діяльності, а кваліфікація часто має формальне підтвердження.

Стадія авторитету – на цьому рівні працівник стає одним із найкращих майстрів у своїй галузі. Не кожна людина досягає цієї стадії, оскільки вона вимагає високого рівня професійних та організаційних навичок, а також значного досвіду. Вік може впливати на фізичну енергію, але досвід та компетентність компенсують цей аспект.

Стадія наставника – найвищий рівень професійного розвитку. На цьому етапі майстер своєї справи стає вчителем для інших, передаючи свій досвід, навчаючи та виховуючи нове покоління професіоналів. Така людина стає не тільки видатним фахівцем, але й наставником, здатним впливати на розвиток своїх учнів та послідовників.

Ці етапи підкреслюють поступовий розвиток особистості від початкового етапу професійної підготовки до стану зрілого професіонала та наставника, що передає свій досвід іншим.

Починаючи з етапу адаптації, всі подальші періоди відносяться до сукупної періодизації людського життя, яка визначається як зрілість. Зрілість є одним з найдовших для більшості людей періодом і може тривати від 25 років до приблизно 55–60 років.

Етап ранньої зрілості індивіда характеризується активною участю в різних сферах діяльності, стабілізацією особистісних якостей, включаючи комунікативні навички, налагодженням близьких стосунків, проявом перших творчих здібностей та формуванням власного стилю життя. У цей період також може виникати психологічна криза, пов'язана з переоцінкою пройденого життєвого шляху.

Стадія середньої зрілості полягає у пошуку відповідей на фундаментальні питання про сенс життя, здійснення бажань і перегляд цілей та амбіцій. Людина починає більше цікавитися іншими, прагне впливати на майбутнє, розвиватися як професіонал та творчо реалізовувати себе. Однак виникають сумніви щодо пра-

вильності обраного шляху і з'являється страх щодо зниження працездатності, що підвищує потребу у нових цінностях. Людина опиняється на роздоріжжі, і вибір, який вона робить у цей момент, визначає її подальше життя.

Період пізньої зрілості може проявлятися кількома варіантами поведінки: відсутність стурбованості (що призводить до гальмування розвитку, почуття непотрібності та спустошеності) або стурбованість (бажання продовжувати плідну та творчу діяльність, виявляти свої можливості). Інші варіанти включають надмірну турботу про себе.

У зрілому віці людина може досягти вершин духовності через творчі успіхи або жертвовні вчинки, наповнені любов'ю до інших і вірою у власні ідеали. Всі етапи життєвого шляху – юність, молодість, дорослість, зрілість та старість – є єдиним процесом, у якому професійний розвиток відіграє важливу роль.

Професійний цикл починається з набуття життєвого досвіду, що веде до вибору професії, і триває протягом усієї діяльності в обраній сфері. У період зрілості досягається професійний пік. Моральна самодіяльність, яка є ключовою умовою духовного розвитку, проникає і в професійну сферу. У професійній діяльності самодіяльність проявляється у вдосконаленні та самопізнанні як професіонала.

Як зазначає Данілова О.С., діагностика духовного потенціалу пов'язана з вивченням цілісної життєдіяльності та подій життя особистості, з вивченням її біографії. Для визначення можливих шляхів духовного розвитку людини суттєво знати особливості самосвідомості, спрямованість особистості, її ціннісні орієнтації, творче начало [10, с. 39].

Для отримання більш конкретних результатів щодо протікання формування духовності

в віковій періодизації людини, було проведено емпіричне дослідження, яке базувалося на методиці «Духовний потенціал особистості», дана методика дозволяє виміряти 7 складових духовного потенціалу особистості та ступінь їх розвитку, а також 7 груп цінностей. Дана методика проводилася на вибірці, яка складалася з 60 респондентів. Всі респонденти відносились до різних соціальних, та вікових груп. Попередня статистична обробка результатів даної методики показала, що профіль духовного розвитку середньостатистичного респондента, відповідає середньому рівню духовного розвитку особистості, і за всіма складовими частинами оцінка не була менше ніж половина від максимальної кількості балів.

З профілю середньостатистичного респондента вибірки наведеного на рисунку 1, видно що найменші бальні оцінки має саме досвід, який формується під впливом часу та віку людини, що в цілому викликає протиріччя до представленої концепції розвитку духовності в віковій періодизації особистості. Тому для більш ретельної перевірки наведеної концепції, вся вибірка була поділена на чотири групи відповідно до вікової періодизації Д. Бромлей. Чотири групи були обумовлені саме віковим діапазоном вибірки, і до них увійшли: рання дорослість (21–25), середня дорослість (25–40) пізня дорослість (40–55) і передпенсійний вік (55–65). Для порівняння цих чотирьох груп вибірки за допомогою програмного комплексу IBM SPSS Statistics 27.0 був розрахований критерій Краскела-Уолліса для сімох складових духовного потенціалу особистості. За допомогою даного критерію перевірялась гіпотеза щодо наявності статистично значущих відмінностей між даними групами вибірки. За результатами проведеного розрахунку кри-

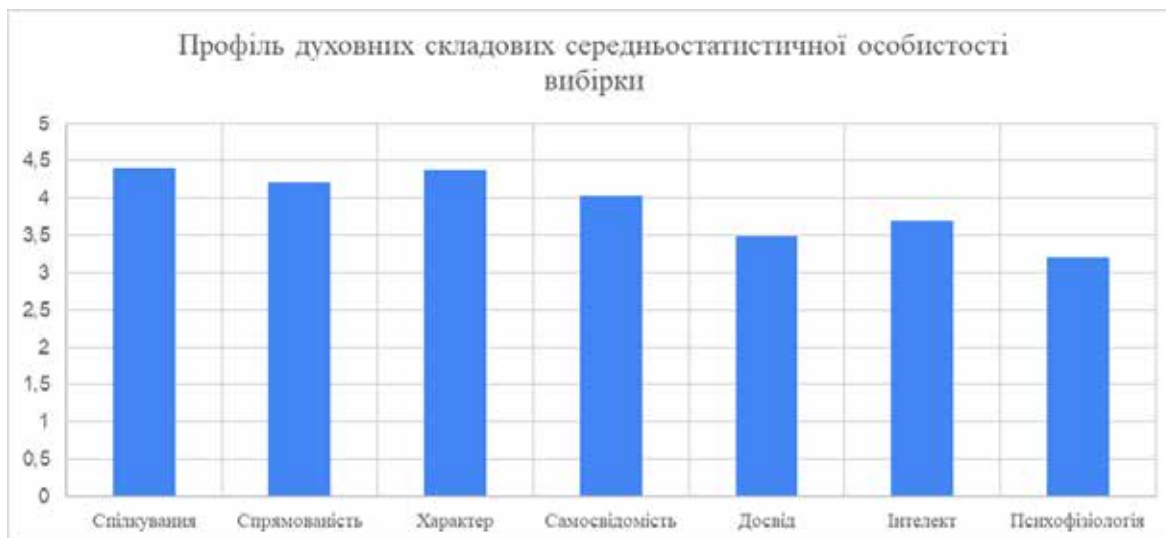

Рис. 1. Профіль духовних складових середньостатистичної особистості вибірки

терію Краскела-Уолліса, було встановлено, що між віковими групами, які визначені за періодизацією Д. Бромлей є відмінності у таких складових духовного потенціалу особистості як: спрямованість, інтелект та психофізіологія. Результати розрахунку критерію представлені в таблиці 1.

Спрямованість у контексті духовного розвитку особистості полягає в здатності людини визначати власні орієнтири та слідувати їм. Кожна людина має свої індивідуальні орієнтири, які можуть належати до різних напрямків, таких як гуманістичний, гармонійний розвиток, духовне самовдосконалення, естетичні або екологічні. Орієнтири спрямованості вони є унікальними і можуть змінюватися протягом життя, однак ступінь цієї спрямованості є більш стійкою структурою і саме вона і приносить свій вклад в духовний потенціал особистості.

З аналізу медіан за критерієм Краскела-Уолліса можна спостерігати, що з переходом на новий віковий етап спрямованість особистості збільшується. Це може бути зумовлено зміною ціннісних орієнтирів: після досягнення певних матеріальних цілей людина починає зосереджуватися на духовних аспектах, які не можна досягти в межах фізичного світу. Цей процес також пов'язаний із поступовим усвідомленням кінця життя та бажанням підготуватися до неї у відповідності з релігійними або особистими переконаннями. Попарні порівняння за даними критерієм показують наявність зв'язків між групами 1–2 та групами 3–4, а також трохи слабкіші зв'язки між групами 2–3, що в цілому може бути обумовлено нерівномірністю вікових груп вибірки, однак им не менш показують поступовість зростання спрямованості у віковій періодизації.

Таблиця 1

Непараметричний критерій Краскела-Уолліса для чотирьох вікових груп для результатів духовного розвитку особистості, визначених за методикою «Духовний потенціал особистості»

№ з/п	Назва параметру	Статистична значимість	Рішення
1	Спілкування	0,397	Гіпотеза приймається
2	Спрямованість	0,005	Гіпотеза відхиляється
3	Характер	0,086	Гіпотеза приймається
4	Самосвідомість	0,061	Гіпотеза приймається
5	Досвід	0,371	Гіпотеза приймається
6	Інтелект	0,007	Гіпотеза відхиляється
7	Психофізіологія	0,03	Гіпотеза відхиляється

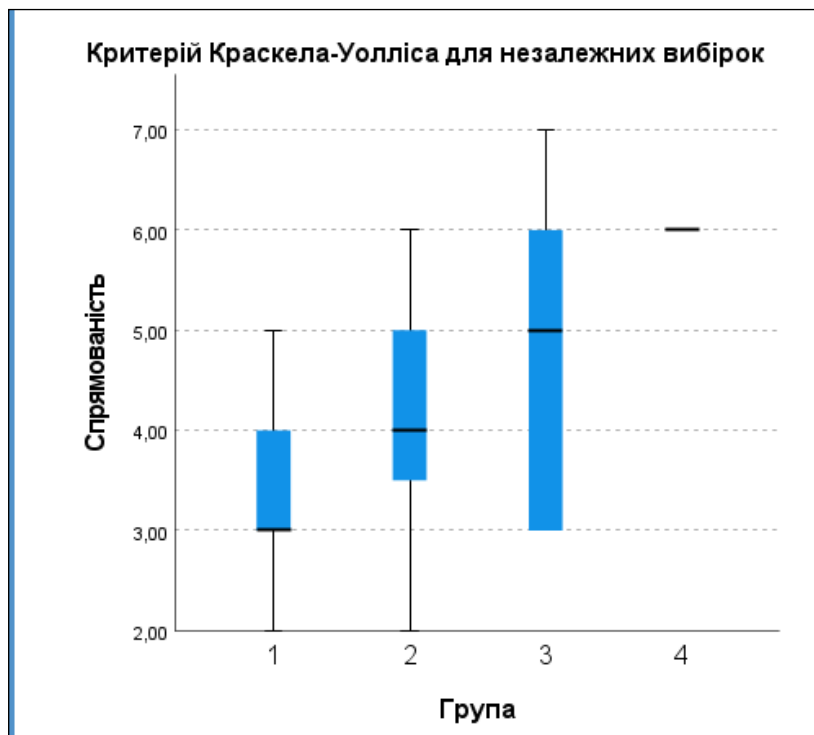

Рис. 2. Медіани вікових груп для спрямованості

Наступною складовою, що має свої відмінності є інтелект. Незважаючи на те, що інтелект є відносно стабільною структурою розумових здібностей, він включає в себе такі елементи, як досвід, набуті знання та здатність швидко й ефективно застосовувати ці знання в нових, раніше незнайомих ситуаціях, а також у процесі вирішення проблем. Ці компоненти не є постійними, вони розвиваються протягом життя людини. Чим довше людина живе, тим більше вона стикається з різними ситуаціями, здобуває знання та використовує їх. При цьому важливо, що людина робить правильні висновки з кожної ситуації, керуючись загальноприйнятими нормами або власними принципами, незалежно від умов їх формування.

Аналіз медіан складової частини духовного потенціалу, як інтелект у вибірках, що представлений на рисунку 3, показав неоднозначну тенденцію, яка відповідно для групи середньої дорослості йде на спад після чого знову піднімається і потім продовжує зростати.

Коливання рівнів інтелекту можна пояснити особливостями життєвого процесу. У період ранньої дорослості більшість людей перебувають у процесі навчання та освоєння професій, що починається ще зі шкільних років. У цей час особистість інтенсивно набуває нові знання та вчиться їх застосовувати, і цей процес завершується саме в ранній дорослості. Тому меді-

ана показників інтелекту в цей період є вищою порівняно з середньою дорослістю. Варто також зазначити, що в ранній дорослості відбувається пік розвитку когнітивних здібностей, і мозок продовжує розвиватися та вдосконалюватися.

На етапі середньої дорослості більшість людей переходять до професійної діяльності, яка часто вимагає використання вже освоєних знань, а задачі та проблеми стають більш типовими. Це призводить до того, що людина не потребує великої кількості нових знань, і частина академічних знань втрачається, що спричиняє зниження медіани інтелектуальних показників у цій групі. Проте в цей період починається активний процес духовного розвитку, і до етапу пізньої дорослості втрата академічних знань компенсується набуттям духовної мудрості. Цей процес триває протягом усього життя, поступово перетворюючись у такі поняття, як досвід, життєва мудрість і спостережливість.

Останнім показником, що відрізняється між групами вибірки, є психофізіологія. В цілому, цей показник можна трактувати як взаємозв'язок між фізіологічними потребами та психічним станом. Коли базові фізичні потреби задоволені, людина може спрямувати увагу на задоволення соціальних потреб, при цьому рівень психологічної задоволеності залишається відносно стабільним. Психологічна задоволеність

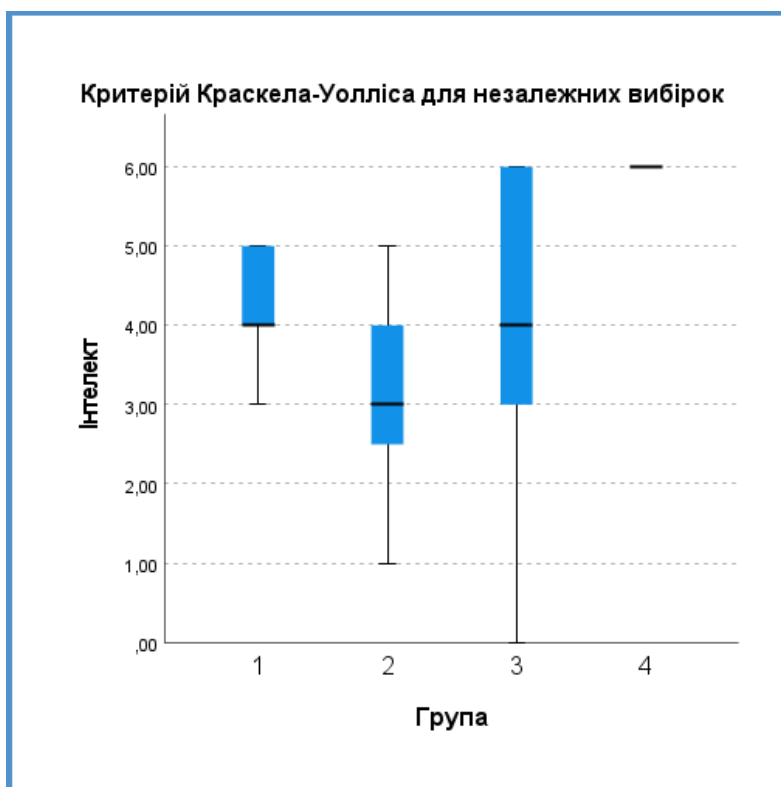

Рис. 3. Медіани вікових груп для інтелекту

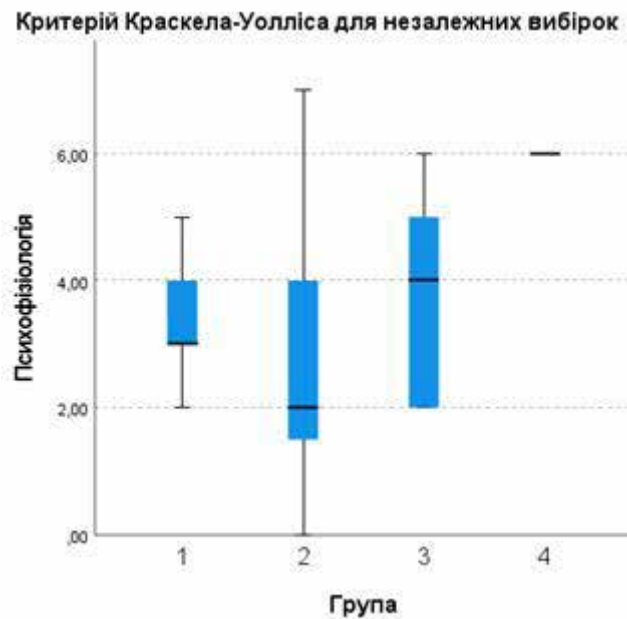

Рис. 4. Медіани вікових груп для інтелекту

у цьому контексті відображає ступінь задоволення потреб. Наприклад, голодна людина відчуватиме таке ж психологічне задоволення від прийому їжі, як і людина, яка досягла вищих цілей у соціальній, пізнавальній або естетичній сферах.

З рисунку 4, що демонструє різницю у рівнях психофізіологічних проявів у різних групах вибірки, можна помітити тенденцію, схожу на ту, яка спостерігалася для показника інтелекту. Однак, у цьому випадку підвищений рівень психофізіологічних проявів у групі ранньої дорослості можна пояснити активними соціальними зв'язками та частими комунікаціями, а також меншими вимогами до якості забезпечення базових потреб, що підвищує цей показник.

У середній дорослості виникає потреба переосмислити свої потреби та їх якість, що стимулює людину повернутися до базових психофізіологічних потреб і внести зміни у їхнє розуміння та задоволення. Цей період часто характеризується контролем за харчуванням, якістю та тривалістю сну, а для тих, хто виховує маленьких дітей, повноцінний сон може стати пріоритетнішою потребою, ніж інші.

На етапі пізньої дорослості на перший план виходять такі цінності, як повага до себе та самовизначення, що змінює акцент особистості на інші рівні потреб і психологічного задоволення, значно відрізняючи цей період від попередніх.

Таким чином результати емпіричного дослідження частково підтвердили представлену концепцію про вплив віку людини на рівень духовності особистості, а також вплив профе-

сійної діяльності людини з певними коливаннями рівнів духовності людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Фурман О. Я-концепція як предмет багатоаспектного теоретизування. *Психологія і суспільство*. 2018 № 1-2 (71-72) С. 38–66.
2. Боришевський М. Й. Шевченко О. В. Володарська Н. Д. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості: монографія. *Педагогічна думка*. 2011 С. 200.
3. Савчин М. В. Духовний потенціал людини: навчальне видання: монографія. Вид. 2-ге, пер., доп. *Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка*. 2010 С. 508.
4. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості. *Внутрішній світ*. 2012. С. 280.
5. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей. «Букрек» 2018 С. 320.
6. Білозерська С. І. Професійна Я-концепція як передумова професійного розвитку особистості. *Наукові записки Національного університету Острозька академія*. 2015 № 2. С. 10–18.
7. Онищенко В. Професійна я-концепція як інтегральна складова ноологічної Я-концепції особистості. *Педагогіка і психологія професійної освіти* 2013 № 3. С. 39–50.
8. Гуменюк О. Особливості ситуативного та вікового розвитку Я-концепції. *Психологія і суспільство*. 2005 № 1. С. 46–61.
9. Кутько С. В. Психологічні особливості професійної Я-концепції особистості. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського* 2013. № 3-4 С. 89–94.
10. Данілова О.С., Щерблюк О.І. Духовний потенціал та особистісні якості майбутніх фахівців-психологів (емпіричне дослідження на базі ОНУ імені І.І Мечникова). 2020. *Габітус* № 13, Том 2. С. 38–41.